

6. Narodni archiv. (n.d.). *Ministerstvo vnitra I – presidium, Praha – fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – karton 1545, signatura 42/V-84/29.*
7. Narodni archiv. (1926). *Potvrzení Ministerstva zahraničních věcí – Ruské oddělení o vydání prozatímního cestovního pasu Sofii Russové. Ministerstvo vnitra I – presidium, Praha – fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – karton 1545, signatura 42/V-84/29.*
8. Narodni archiv. (1924). *Žádost o vydání cestovního pasu profesorce Sofii Russové k cestě na kongres v Kopenhagenu. Ministerstvo vnitra I – presidium, Praha – fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – karton 1545, signatura 42/V-84/29.*
9. Russova, S. (1926, June 23). *Žádost o připsání vnuka do cestovního pasu [Рукописна заява]. Národní archiv, Ministerstvo vnitra I – presidium, Praha – fond Policejní ředitelství Praha II – prezidium – karton 1545, signatura 42/V-84/29.*

Олена Стрілюк

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПОЛІТИЦІ ТА ОСВІТНІХ ІНІЦІАТИВАХ РАДИ ЄВРОПИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Гендерна рівність протягом останніх десятиліть стала однією з центральних тем у політиці Ради Європи, оскільки саме вона визначається як фундаментальна умова демократичного суспільства, стійкого розвитку та ефективного функціонування прав людини. Для історичної освіти, яка завжди була чутливою до ідеологічних, ціннісних і соціальних змін, ця тема набуває особливого значення. Інтеграція гендерного виміру в навчальний процес – це не просто розширення змісту або включення нових тем, це переосмислення самої логіки історичного знання, подолання наративів, які традиційно відтворюють нерівності, та формування нових компетентностей, необхідних громадянам демократичної Європи.

Гендерна рівність в історичній освіті розуміється як забезпечення збалансованої репрезентації жінок і чоловіків у змісті навчання, подолання упереджених або стереотипних інтерпретацій подій, визнання активної ролі різних соціальних груп у минулому та формування у здобувачів освіти критичного ставлення до патріархальних історичних наративів. Це також означає інтеграцію багатоперспективності, розвиток умінь бачити «невидимі» голоси в історії та розуміння того, як гендер впливав на доступ до влади, освіти, ресурсів і можливостей у різні історичні періоди.

В умовах українських реалій – війни, реформування освіти, європейської інтеграції – осмислення гендерного виміру в історії набуває особливого значення. Рада Європи пропонує комплексний інструментарій, який може бути інтегрований у шкільний і університетський курс історії та сприяти формуванню критичного, толерантного, демократичного історичного мислення.

Політика гендерної рівності Ради Європи ґрунтується на багаторівневому підході, який поєднує правові інструменти, моніторинг, просвітницькі ініціативи й освітні стандарти. У Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2024–2029 рр. наголошується на комплексній боротьбі зі стереотипами, захисті прав жінок і дівчат, інтеграції гендерного виміру в усі рівні освіти та забезпеченні рівної участі в політичному житті [2]. Особлива увага приділяється протидії сексизму, мові

ненависті, дискримінації в цифровому середовищі та впровадженню положень Стамбульської конвенції – ключового документа у сфері запобігання насильству щодо жінок [3]. Ці стратегічні орієнтири мають прямий вплив на історичну освіту, де досі зберігаються значні гендерні розриви: від обмеженої репрезентації жінок до спрощеного трактування ролей і внеску різних соціальних груп.

Освітній вимір політики Ради Європи відображено у таких документах, як Компетентнісна рамка демократичної культури (RFCDC) 2018 р. [6], рекомендація CM/Rec(2007)13 щодо гендерного мейнстримінгу в освіті [5] та аналітичних звітах Обсерваторії викладання історії в Європі (ОНТЕ) [4; 7]. ОНТЕ – це спеціальний інституційний механізм Ради Європи, створений у 2021 р. для моніторингу, аналізу та підтримки якості викладання історії в європейських країнах. Обсерваторія не встановлює стандарти, але надає незалежну аналітику та рекомендації щодо освітніх практик, підручників, методики та підготовки вчителів.

RFCDC визначає, що формування демократичної культури неможливе без визнання рівності прав, множинності ідентичностей, критичності та поваги до людської гідності. У цій логіці подолання гендерних упереджень є ключовою компетентністю сучасного громадянина. RFCDC відіграє ключову роль у формуванні підходів до викладання історії, оскільки прямо пов'язує демократичні цінності з інклюзивними освітніми практиками. У структурі RFCDC гендерна рівність не виділена окремо, але інтегрована як наскрізний компонент у низку компетентностей. До них належать: цінування людської гідності та прав людини; повага до культурної та гендерної різноманітності; відповідальність; уміння розпізнавати упередження; критичне мислення; навички аналітичного оцінювання інформації; відкритість до інших і готовність до діалогу. Всі ці компетентності безпосередньо формують чутливість до проявів дискримінації та асиметричних структур влади, що історично впливали на становище жінок та інших соціальних груп.

У контексті історичної освіти RFCDC стимулює перехід від традиційної «фактологічної» моделі до моделі, яка формує здатність здобувачів освіти працювати з множинністю перспектив, аналізувати витoki нерівності, оцінювати історичні наративи з точки зору прав людини. Це означає, що інтеграція гендерної перспективи стає не факультативним доповненням, а вимогою демократичної освіти. Вона передбачає включення жіночих голосів у наратив, деконструкцію патріархальних інтерпретацій, аналіз ролей жінок у політиці, суспільних рухах і конфліктах, а також роботу з упередженнями. Саме RFCDC визначає методологічну основу для формування гендерно-чутливого історичного мислення в освітніх установах Європи та України.

Рекомендація CM/Rec(2007)13 про гендерний мейнстримінг наголошує на необхідності системного перегляду навчальних матеріалів, включно з підручниками історії, які часто відтворюють традиційні уявлення про «жіноче» та «чоловіче», і пропонує навчати здобувачів освіти критичному виявленню стереотипів [5].

Звіти ОНТЕ також підтверджують, що залишається гострою проблема репрезентації жінок у європейських підручниках: історія здебільшого описана через призму політичних і військових подій, де домінують чоловічі образи, а жіноча присутність представлена фрагментарно або в ролі другорядних акторок. [4; 7].

Слід звернути увагу, що у викладанні історії виклики гендерної рівності проявляються одразу на декількох рівнях. По-перше, це змістові прогалини:

домінування чоловічої історичної перспективи, недостатність інформації про жіночі рухи, роль жінок у війнах, дипломатії, науці, громадських ініціативах. По-друге, значною проблемою залишається стереотипність викладу матеріалу: жінки часто описуються як «жертви обставин», «матері», «дружини», а не як активні суб'єкти історичних процесів. По-третє, обмежена підготовка викладачів у питаннях гендерної чутливості та недостатнє використання рекомендацій Ради Європи [5; 6] значно ускладнюють впровадження нових підходів.

Детальніший аналіз гендерних стереотипів у шкільних та університетських підручниках показує, що вони відтворюються у кількох типових формах. Так, часто у змісті домінує фокус на військово-політичних подіях, що автоматично маргіналізує жіночі історії, пов'язані з освітою, культурою, соціальними рухами, або громадянською діяльністю. Жінок здебільшого репрезентують через обмежене коло соціальних ролей – «мати», «берегиня», «жертва», «натхненниця», що зводить їхню історичну присутність до допоміжної функції та позбавляє агентності. Підручники зазвичай не пропонують здобувачам освіти перспективу невидимої або недооціненої праці жінок (доглядової, волонтерської, організаційної), яка була визначальною у кризові та воєнні періоди. У більшості навчальних матеріалів відсутні історії представниць маргіналізованих груп, що веде до звуження історичного поля, до «нормативного» набору акторів. Нарешті, жіночі біографії подаються фрагментарно і часто використовуються як ілюстрації, а не як повноцінні елементи історичного процесу. Рада Європи у своїх документах наголошує, що подібна репрезентація формує викривлене уявлення про минуле та суперечить принципам демократичної освіти, які передбачають багатоперспективність, інклюзію та критичний аналіз структур влади [4]. Саме тому аналіз і деконструкція гендерних стереотипів у підручниках мають стати невід'ємною частиною підготовки майбутніх учителів історії та оновлення навчальних програм.

Оцінювання гендерної чутливості історичного змісту також потребує застосування конкретних критеріїв, багато з яких відображені в документах Ради Європи – зокрема у RFCDC, рекомендації CM/Rec(2007)13 та аналітиці ОНТЕ [5-7]. Першим критерієм є баланс репрезентацій: співвідношення чоловічих і жіночих акторів у тексті, візуальних матеріалах і тематичних блоках. У гендерно-чутливому підручнику жінки постають не лише як додатковий компонент, а як повноцінні учасниці політичних, соціальних і культурних процесів. Другим критерієм є відсутність мови, що відтворює традиційні стереотипи або принижує гідність певної соціальної групи. Це стосується не лише лексики, а й описових наративів, які звужують роль жінок до «природних» або «вроджених» функцій. Третім критерієм виступає наявність активних жіночих ролей: участі у прийнятті рішень, громадянських рухах, війні, дипломатії, науці, економіці. Четвертим критерієм є врахування «невидимої праці» – соціального, доглядового, волонтерського, організаційного внеску жінок, який часто не потрапляє в канонічний історичний наратив, але є визначальним для розуміння суспільного розвитку. П'ятим критерієм виступає репрезентація маргіналізованих груп, чий досвід систематично вилучався з історії. Шостий критерій – багатоперспективність: здобувачам освіти має пропонуватися можливість побачити події очима різних соціальних акторів, а не лише домінантної групи. Нарешті, сьомим критерієм є наявність критичних завдань, що стимулюють аналіз структурних форм нерівності: доступу до освіти,

влади, професій, ресурсів. Такий підхід формує у здобувачів освіти не лише інформаційну, а й аналітичну, етичну та громадянську компетентності.

Сучасні ініціативи Ради Європи пропонують широкий спектр можливостей для оновлення історичної освіти. Так, програма «Gender Equality and Media Freedom» (CoE, 2022–2025) дає інструменти для аналізу медіасексизму, репрезентацій гендерних ролей та мови ненависті [1]. Усе це можна ефективно інтегрувати в курси нової та новітньої історії, де здобувачі освіти працюють із пропагандою, політичною рекламою, авторитарними наративами. У курсі історії – це можливість аналізувати пропаганду, візуальні джерела, політичну рекламу, образи «ідеальної жінки» в тоталітарних режимах.

Освітній модуль «Women in History» (CoE educational modules) містить готові кейси про жінок у дипломатії, Русі опору та правозахисних рухах [8]. Ці матеріали легко вписуються у шкільні й університетські теми ХХ ст., зокрема можна інтегрувати в курси: «Історія ХХ ст.», «Історія Європейської інтеграції», «Гендерна історія».

Аналітичні звіти ОНТЕ містять детальні рекомендації та готові концепції уроків про жіночий суфражизм, гендерну політику тоталітарних режимів, трансформації ролей жінок у воєнний та повоєнний періоди, а також інструменти для інтеграції інклюзивної історичної перспективи в навчальні програми [4; 7].

У сучасному українському контексті інтеграція гендерної перспективи в історичну освіту має подвійне значення. З одного боку, це відповідь на вимоги європейської інтеграції, де рівність прав і боротьба з дискримінацією є базовими критеріями. З іншого – це осмислення досвіду, який Україна переживає під час війни. Сьогодні українські жінки виконують роль військових, медиків, дипломаток, журналісток, волонтерок. Історична освіта повинна знайти баланс між об'єктивністю та визнанням ролей, між уникненням романтизації та подоланням маргіналізації досвіду жінок у війні.

Для здобувачів освіти – майбутніх учителів історії – інтеграція гендерної перспективи є не лише елементом академічної підготовки, а й критично важливою професійною компетентністю. Вона сприяє формуванню критичного історичного мислення: умінню виявляти структурні форми нерівності, аналізувати патріархальні наративи та розпізнавати упереджені інтерпретації джерел. Робота з гендерною тематикою розвиває соціальні та громадянські компетентності, визначені у RFCDC [6], – зокрема повагу до людської гідності, здатність до діалогу, відкритість до різноманіття та оцінювання інформації з різних перспектив. Важливо врахувати, що гендерна чутливість є невід'ємною частиною педагогічної етики: учитель має створювати безпечне, інклюзивне освітнє середовище, вільне від дискримінації та стереотипів. Крім того, розуміння гендерних процесів дозволяє майбутнім педагогам краще пояснювати сучасні суспільні явища – участь жінок у війні, політиці, громадянському суспільстві, зміни соціальних ролей, вплив медіа на формування гендерних норм. Така підготовка в цілому підсилює професійну мобільність випускників, адже гендерна компетентність є вимогою європейських освітніх стандартів і ключовим компонентом сучасних міжнародних проєктів. Врешті, інтеграція гендерної перспективи допомагає здобувачам освіти сформуванню відповідального й етичного ставлення до історії, бачити у ній не лише події, а людські досвіди – різноманітні, складні, багатоголосі.

Успішна інтеграція гендерної перспективи в історичну освіту потребує не лише змістових змін, а й глибокого перегляду педагогічних підходів. Методика викладання має сприяти формуванню критичного, інклюзивного та аналітичного мислення, що відповідає сучасним викликам. У цьому контексті особливої ваги набувають практичні інструменти, розроблені Радою Європи, які можна адаптувати до українського освітнього простору.

Зокрема, навчальні програми повинні охоплювати гендерну перспективу у всіх ключових історичних періодах – від античності до XXI ст. Одним із провідних методичних підходів є багатоперспективний аналіз [4; 7], який дозволяє розглядати події очима різних соціальних груп – жінок, чоловіків, представників меншин, цивільного населення, учасників війн та громадських рухів. Такий підхід сприяє деконструкції усталених наративів і формує розуміння історії як багатоголового, динамічного процесу.

Доповнити ці підходи можна навчанням на основі запитів (inquiry-based learning) [7], що заохочує учнів ставити дослідницькі питання, аналізувати документи, статистику, усні свідчення та візуальні джерела. Це розвиває критичне мислення та навички інтерпретації. Значний потенціал має також microhistory – вивчення «малих історій», які демонструють вплив масштабних історичних подій на повсякденне життя жінок і чоловіків.

Digital storytelling (цифрове історичне оповідання) відкриває можливість створення власних гендерно-чутливих наративів: учні можуть готувати мультимедійні історії, присвячені досвіду жінок у війні, волонтерстві чи громадській діяльності. Корисними є й рольові ігри та симуляції, де здобувачі освіти «проживають» позиції історичних акторів – наприклад, учасниць суфражистського руху, депутаток парламентів, активісток або представниць миротворчих ініціатив. Це сприяє розвитку емпатії, діалогу та розуміння соціальних процесів. Використання цих методик робить історичну освіту значно глибшою, інклюзивнішою, ближчою до демократичних стандартів Ради Європи.

Попри інституційну підтримку Ради Європи та наявність сучасних методичних інструментів, інтеграція гендерної перспективи в історичну освіту супроводжується низкою ризиків. Наприклад, існує ризик формального підходу, коли гендерна тематика включається у програми лише символічно – у вигляді окремих прикладів або «жіночих вставок», які не змінюють загальної патріархальної логіки викладу. Крім того, у частини педагогів може виникати опір, оснований на традиційних культурних уявленнях про «природні ролі», що ускладнює зміни в підходах до викладання історії. Тривалим викликом залишається також дефіцит якісних україномовних ресурсів – гендерно-чутливих підручників, адаптованих завдань, історичних кейсів, візуальних матеріалів, що відповідають європейським стандартам. Недостатня підготовка викладачів та відсутність системних тренінгів з гендерного аналізу джерел обмежують можливості для впровадження багатоперспективності та критичного аналізу [4; 5; 6]. Можуть впливати на темпи змін і створювати неоднорідність практик також політичні суперечності щодо питань гендерної рівності в окремих країнах Ради Європи. З іншого боку, є ризик надмірної романтизації жіночого досвіду у воєнний час або зведення його до героїчних сюжетів без аналізу системних умов, у яких цей досвід формується. В цілому зрозуміло, що для успішної інтеграції гендерної перспективи потрібне не

лише оновлення змісту, а й глибока робота з професійною культурою викладачів, критичним мисленням здобувачів освіти та якістю освітніх матеріалів.

Таким чином, гендерна рівність у політиці Ради Європи – це не лише правовий чи соціальний пріоритет, але й важливий педагогічний імператив, який визначає майбутнє історичної освіти. Україна, що впевнено рухається шляхом європейської інтеграції, має унікальну можливість використати інструменти Ради Європи для модернізації історичної освіти, роблячи її інклюзивною, чутливою до різноманіття, відкритою до сучасних дослідницьких підходів і здатною формувати покоління громадян, які усвідомлюють цінність рівності, гідності та справедливості.

Список використаних джерел

1. Gender Equality and Media Freedom Programme 2022–2025. Council of Europe. Strasbourg, 2022. URL: <https://rm.coe.int/gec-2022-1-work-plan-2022-2025-20-april-2760-3829-9654-1/1680a66d68>
2. Gender Equality Strategy 2024–2029. Strasbourg: Council of Europe, 2024. 61 p. URL: <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2024/06/Council-of-Europe-Gender-Equality-Strategy-2024-2029.pdf>
3. Istanbul Convention: Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence. Istanbul, 2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention>
4. OHE General Report on the State of History Teaching in Europe. 2023. URL: <https://rm.coe.int/2023-coe-ohte-general-report-en-volume-3/1680b17532>
5. Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to Member States on Gender Mainstreaming in Education. Strasbourg, 2007. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805d5287%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805d5287%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})
6. Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). Vol. 1–3. Strasbourg: Council of Europe, 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>
7. Teaching Sensitive and Controversial History. Strasbourg: Council of Europe, 2022. URL: <https://rm.coe.int/ohte-annual-report-2022/1680aa0cbb>
8. Teaching 20th century women’s history: A classroom approach. Council of Europe, 2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/history-education/women-s-history>

Леся Сухомлинська

ДО 35-РІЧЧЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО (РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР)

Всеукраїнську асоціацію Василя Сухомлинського було засновано в листопаді 1990 року як добровільну громадську організацію, метою діяльності якої стало вивчення та творче впровадження ідей педагога, його підходів до освіти й виховання дітей і молоді, а також сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації вчителів і педагогічних працівників.